

BİR AISOPOS HİKAYELERİ TERCÜMESİ: HÂFİZ İBRAHİM EDHEM EFENDİ'NİN NEVÂDİRÜ'L-EMSÂL'İ

A Translation of Aisopos Stories: Hâfız İbrahim Edhem Efendi's Nevâdirü'l-emsâl

Suat DONUK¹

¹ Doç, Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
suatdonuk@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0003-0206-2988

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 05.06.2021
Kabul/Accepted: 24.06.2021

DOI: 10.20322/littera.948404

Anahtar Kelimeler:

Tercüme, Hikâye, Osmanlı
Nesri, Hâfız İbrahim
Edhem Efendi

ÖZ

19. yüzyılda Osmanlı müelliflerinin çoğu batı edebiyatından yaptıkları tercümeleri matbaada bastırırken bazıları da bu tür eserleri el ile yazıp çoğaltmıştır. Hâfız İbrahim Edhem Efendi'nin Aisopos hikâyelerinin Türkçeye tercümesine dayanan *Nevâdirü'l-emsâl* adlı eseri yazma olarak telif edilmiştir. Ali Ağa adlı bir esnafın oğlu olan Hâfız İbrahim Edhem Efendi 18 Zilhicce 1225'te (14 Ocak 1811) İstanbul'da doğdu. Küçük yaşta *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberleyip kâtiplik sanatını öğrendi. Vak'anüvîs Mehmed Es'ad Efendi'nin yanında kâtiplik yaptı. Anadolu'da kadılık ve tercüme odasında tercümanlık görevlerinde bulundu. *Nevâdirü'l-emsâl*'de yer alan manzumelerden onun Türk, Fars ve Arap dillerinde şiir yazma kudretine sahip bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Ünik nüshası Leipzig Üniversite Kütüphanesi Cod. Turc. 047 numarada kayıtlı olan *Nevâdirü'l-emsâl*'in yazılış tarihi belli değildir. Müellif nüshasından çıkartılmış ikinci kopya olan mevcut nüsha 1259 Zilka'de (Kasım/Aralık 1843) tarihlidir. Bu yüzden *Nevâdirü'l-emsâl* 1259/1843 senesinde veya bundan kısa bir zaman önce yazılmış olmalıdır. Sultan Abdülmecid b. Sultan Mahmud'a sunulan *Nevâdirü'l-emsâl*'de doksan bir hikâye vardır. Bunlardan seksen dokuzu mensur, ikisi manzum biçimde tercüme edilmiştir. Hikâyeler; başlık, olay, kıssadan hisse ve manzume bölümlerinden meydana gelmiştir. Hâfız İbrahim Edhem Efendi dibacede münşiyâne üslûbu değil, çağının ifadeye dayalı yalın anlatımını tercih edeceğini belirtmektedir. Ancak *Nevâdirü'l-emsâl*'in dil ve üslûbu klasik dönem Osmanlı nesir dili özelliklerini yansıtmaktadır. Bu makalede Hâfız İbrahim Edhem Efendi'nin edebiyat tarihi kaynaklarımızda söz edilmeyen *Nevâdirü'l-emsâl* adlı eseri ilim âlemine tanıtılmış, örneklem oluşturması maksadıyla eserin dibacesi ile ilk hikâyesinin çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

ABSTRACT

In the 19th century, most of the Ottoman authors printed their translations from western literature in the printing house, while some of them wrote and reproduced such works by hand. The work named *Nevâdirü'l-emsâl* by Hafiz İbrahim Edhem Efendi based on the Turkish translation of the stories of Aisopos was copyrighted as a manuscript. Hafiz İbrahim Edhem Efendi, the son of a shopkeeper named Ali Ağa, was born on 18 Zilhicce 1225 (January 14, 1811) in Istanbul. He learned the art of clerk by memorizing the Holy Quran at a young age. He worked as a clerk next to Vak'anüvîs Mehmed Es'ad Efendi. He worked as a judge in Anatolia and interpreter in the translation room. It is understood from the poems in *Nevâdirü'l-emsâl* that he is a poet who has the power to write poetry in Turkish, Persian and Arabic languages. The date of writing of *Nevâdirü'l-emsâl*, whose unique manuscript is registered at Leipzig University Library number Cod. Turc. 047, is not known. The current copy, the second copy removed from the author's copy, is dated 1259 Zilka'de (November / December 1843). Therefore, *Nevâdirü'l-emsâl* must have been written in 1259/1843 or a short time ago. There are ninety-one stories in *Nevâdirü'l-emsâl* presented to Sultan Abdülmecid b. Sultan Mahmud. Eighty-nine of them have been translated in prose and two in verse. Stories; It consists of the title, event, advice and poetry sections. Hafiz İbrahim

Keywords:

Translation, story,
Ottoman Prose, Hâfız
İbrahim Edhem Efendi

Edhem Efendi states in the preface that he would prefer the plain expression of his age, not the münşiyâne style. However, the language and style of Nevâdirü'l-emsâl reflects the characteristics of the classical period Ottoman prose language. In this article, Hâfız İbrahim Edhem Efendi's work named Nevâdirü'l-emsâl, which is not mentioned in our literature history resources, was introduced to the world of science, and the preface of the work and the translated text of the first story were included in order to serve as an example.

Atıf/Citation: Donuk, S. (2021), "Bir Aisopos Hikayeleri Tercümesi: Hâfız İbrahim Edhem Efendi'nin Nevâdirü'l-Emsâl'i" *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/3, 622-639.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Suat DONUK, suatdonuk@hotmail.com

GİRİŞ

Sözlükte "anlatmak, söylemek, taklit etmek, benzemek" anlamına gelen hikâye (Mutçalı, 1995, s. 188) olağan üstü olayları konu edinen destanla benzer özellikler taşımaktadır. Bu nedenle hikâye en eski edebî türler arasında yer almaktadır (Yazıcı, 1998, s. 479-480). Modern anlamda hikâye Türk edebiyatında Tanzimat ile başlar. Ancak Türk hikâye geleneği İslamiyet'in kabulünden Tanzimat'a kadarki sürede hikâye tarzına uygun manzum veya mensur pek çok eser vermiştir. Özellikle klasik Türk edebiyatının teşekkülü ile mesnevi nazım şeklinin benimsenmesi manzum hikâyede önemli bir gelişme sağlar. 14-19. yüzyıllar arasında Türk yazarlar mesnevi şeklinde pek çok eser meydana getirirler. Kahramanlık, savaş, fetih, ferdî sergüzeştler, dinî şahsiyetlerin yaşantısı gibi konularda da (Ünver, 2004, s. 322-323) yazılan bu mesnevilerin önemli kısmını ünlü aşk maceralarını anlatan klasik hikâyeler meydana getirir. Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ, Hüsrev ü Şîrîn, Cemşîd ü Hürşîd, Süheyl ü Nevbahâr bu tür mesneviler arasındadır (Sucu, 2006, s. 145-146).

Klasik Türk edebiyatı sahasında yazılmış hikâyeleri kaynaklarına göre telif hikâyeler, adapte hikâyeler ve tercüme hikâyeler şeklinde tasnif etmek mümkündür. Telif hikâyeler İslâmî kültürle tanışan Türklerin bu kültür dairesinde kendine mahsus duygu, düşünce ve yaşantıları dile getirdikleri metinlerdir. Cinânî'nin (ö. 1004/1595) *Bedâyi'ü'l-âsâr*'ı, Veysi'nin (ö. 1037/1628) *Hâbnâme*'si, müellifi meçhul *Hikâye-i Cevrî Çelebi, Letâifnâme, Tıflî ile İki Birader Hikâyesi* bu türe örnek olarak verilebilir (Kavruk ve Pala, 1998, s. 492).

Adapte hikâyeler, konusu genellikle Arap ve Fars edebiyatlarından alınıp çeşitli ekleme, çıkartma ve uyarlamalarla yeni bir biçime sokulmuş eserlerdir. Feridüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) *Mantıku't-tayr*'ından uyarlanan *Şeyh San'an Kıssası*, şark motiflerinden etkilenerek yazılan *Kırk Vezir Hikâyeleri*, Lâmiî Çelebi'nin (ö. 938/1532) *İbretnüme'si*, Aziz Ali Efendi'nin (ö. 1213/1798) *Muhayyelât*'ı adaptasyon hikâyelerin başlıcaları arasında yer almaktadır (Kavruk ve Pala, 1998, s. 492-493).

Türk edebiyatında önemli sayıda örneği bulunan hikâye türlerinden biri tercümeyle dayanan öykülerdir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra pek çok eser özellikle İran ve Arap edebiyatından tercüme yoluyla Türk edebiyatına kazandırılmıştır. Bunlar ya aslına sadık kalınarak Türkçeye çevrilmiş ya da ekleme ve çıkarmalarla Türk-İslam kültürüne uyarlanmıştır. Tercüme çoğunlukla Farsçadan yapılmıştır. Farsçadan yapılan tercüme başında *Kelîle ve Dimne* adlı eser gelmektedir. *Kelîle ve Dimne*'yi *Merzûbannâme, Envâr-ı Süheylî, Şâhnâme, Sindbâdnâme* ve *Gülîstân* gibi eserler takip etmektedir. Sayıca az olan Arapçadan tercüme eserlerin

önde gelenleri *Elf Leyle ve Leyle, Kissa-i Yûsuf, Anterenâme* ve *Mikdâd ü Miyâse* isimli eserlerdir (Kavruk ve Pala, 1998, s. 492).

Türk edebiyatında batılılaşma akımının başladığı 19. yüzyıldan itibaren batı edebiyatından yapılmış tercümelere de rastlanmaktadır. Batılı yazarların daha çok fabl türündeki eserlerine dayanan çeviriler için edebiyat tarihlerimiz 1850 sonrası dönemi işaret etmektedir. Kayserili Doktor Mehmed Rüşdî'nin (ö. 1858'den sonra) *Nuhbetü'l-etfâl* ve Şinâsî'nin (ö. 1871) *Terceme-i Manzûme* adlı eserlerinde ilk örneklerle karşılaşılır. Bu eserleri Manastırlı Mehmed Rifat'ın (ö. 1907) *Hikâyât-ı Müntahabe'si*, Markar Kabrielyan'ın (ö. 1892'den sonra) *Gülşen-i Letâif'i*, Osman Râsih'in (ö. 1302/1884-85) *Menâkıb-ı Hayvan Berây-ı Teşhîz-i Elhân'ı*, Hacı Zâhid'in (ö. 1890'dan sonra) *Güldeste-i Ahlak'ı* takip eder (Soydaş, 2019, s. 118). Matbu olan bu eserler Aisopos ve La Fontaine hikâyelerinin Türkçeye tercümesiyle meydana getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde matbaa 31 Ocak 1729 (Gurre-i Receb 1141) tarihinde faaliyete geçmesine rağmen (Kut, 05.04.2021) kitap telifinin bir müddet daha el yazmaları ile süregeldiği bilinmektedir. Osmanlı matbaalarında batı edebiyatına ait kitapların tercümesine dayanan eserler basılırken bazı Osmanlı müellifleri bu tür eserleri el ile yazıp çoğaltmıştır. Leipzig Üniversite Kütüphanesi Cod. Turc. 047 numarada kayıtlı yazma nüsha buna örnek olarak verilebilir. Bu yazma Hâfız İbrahim Edhem Efendi'nin (ö. 1835'ten sonra) Aisopos hikâyelerinin Türkçeye tercümesiyle meydana getirilmiş *Nevâdirü'l-emsâl* adlı eserini ihtiva etmektedir. Nüshanın 1a varlığında "İşbu nüsha-i emsâl-ihtivâ mahâdîmin câ-be-câ rağbet-i mütâla'asıyla kesb-i inşirâh u safâ etmelerine şâyeste vü sezâ bir mecelle-i letâ'if-pîrâ olduğuna ve asdikâ-yı müşîrân-ı saltanat-ı seniyyeden müşîr-i Utârid-nazîr-i Müşterî-menkabet ve kadr-âgâh-ı mahâsin-nigâh-ı ashâb-ı hüner ü liyâkat devletlü, inâyetlü, atûfetlü, âbdestlü, re'fetlü, velî-ni'metüm efendüm hazretlerinin mahâdîm-i kirâm-ı ma'âlî-ittisâmları beg efendiler hazerâtı bu makûle hikâyât-ı letâ'if-nikâta atf-ı nigâh-ı i'tibâr buyurarak ol vechle hâlî vaktlarından ba'zını imrâra hâhişleri der-kâr olacağı ümniyyesi mütebâdir-i hâtır-ı bendegânem bulunduğu mebnî mecelle-i merkûme ba'de't-tercüme mütercimi müsveddesinden beyâza çekilen ikinci nüsha olmak üzere beg efendiler hazerâtına min gayr-i haddin hediye-i âcizânemdir." biçiminde bir sunuş yazısı ve altında Mecdüddin yazılı bir mühür vardır. Bu sunuş yazısından eserin müellif müsveddesinden ikinci defa beyaza çekilip adı verilmeyen bir müşîre boş zamanlarında okuması maksadıyla hediye edildiği anlaşılmaktadır.

Bu makalede Hâfız İbrahim Edhem Efendi'nin edebiyat tarihi kaynaklarımızda söz edilmeyen, ünik nüshası Leipzig Üniversite Kütüphanesi'nde yer alan *Nevâdirü'l-emsâl* adlı eseri ilim âlemine tanıtılacak, örneklem oluşturması maksadıyla eserin dibacesi ile ilk hikâyesinin çeviri yazılı metni çalışmanın sonunda sunulacaktır.

1. *Nevâdirü'l-emsâl*

1.1. Adı

Makale konusu eserin dibacesinde müellif, "...bu vech üzere intihâsı müyesser-kerde-i cenâb-ı Hudâ-yı emel-bahşâ olduğda *Nevâdirü'l-emsâl* tesmiyesiyle hîzânetü'l-kitâb-ı şâhânelerine;

[Beyt]

Egerçi tuhfe-i men lâ'ik-i cenâb-ı tu nîst
Velî şodest Süleymân zi-mûr tuhfe-pezîr

tarîk-ı itizâr-refîkından 'arza ictirâ olunmuş (vr. 3b)." demektedir. Bu ibarelerden müellifin eserinin ismini *Nevâdirü'l-emsâl* olarak tayin ettiği aşikardır.

Ayrıca dibaceden sonra asıl bölüme "*Nevâdirü'l-emsâl*" başlığı ile geçilmiştir (vr. 4b). Eserin müstensihisi de ferağ kaydında "Kad veka'a'l-ferâğ min-tebyîzi hâzihî'l-mecelleti'l-müsemmâ bi-Nevâdiri'l-emsâl (vr. 104a)" ifadesiyle eserin adının *Nevâdirü'l-emsâl* olduğunu bildirmiştir. Nitekim eser kütüphane kataloğuna *Nevâdirü'l-emsâl* ismiyle kaydedilmiştir.

1.2. Yazarı: Hâfız İbrahim Edhem Efendi

Nevâdirü'l-emsâl'in dibacesinde yer alan "bu ... el-ân bâb-ı müşîrî-i 'asâkir-i muntazama-i şâhân terceme oçasında kitâbet hîdmetiyle müstahtem Hâfız İbrâhîm Edhem bin 'Alî ... dahî pîleverânun dâd u sited me'mûliyle bâzâr-ı revâcdâr-ı cevheriyâna duhûli misllü tahtîr-i esere h'âhişger... olup... (vr. 2b-3a)" ibaresinden müellifin asâkir-i şâhâne müşîrîliği tercüme odasında kâtiplik yapan Hâfız İbrahim Edhem bin Ali olduğu anlaşılmaktadır.

Sahaflar Şeyhizâde Vak'anüvîs Es'ad Mehmed Efendi (ö. 1264/1848) *Bâğçe-i Safâ-endûz* adlı şuara tezkiresinde Hâfız İbrahim Edhem Efendi'nin yaşamı hakkında bilgiler vermektedir. Buradaki anlatımlara göre Hâfız İbrahim Edhem, İstanbul'da Veled-i Karabaş mahallesi esnafından Ali Ağa isimli bir zatın oğlu olarak 18 Zilhicce 1225 (14 Ocak 1811) tarihinde dünyaya geldi. Küçük yaşta *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberledi. Hat sanatını ve kitabeti öğrendi. Vak'anüvîs Mehmed Es'ad Efendi'nin yanında kâtiplik yaptı. Tahsilini ilerleterek Anadolu kadırları sınıfına dahil oldu (Arslan, 07.04.2021). Mûsıla mertebesine erişti (Oğraş, s. 2001, s. 21).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi numara 06 TBMM HK 1157'de kayıtlı yazma nüshanın müstensihisi Hâfız İbrahim Edhem Efendi'dir. İbrahim Edhem, 1249 Safer (Haziran/Temmuz 1833) istinsah tarihli bu nüshayı kâtiplik veya kadılık yaptığı esnada meydana getirmiş olmalıdır.

Hâfız İbrahim Edhem, Mehmed Es'ad Efendi'nin 6 Eylül 1835'te büyükelçilik unvanıyla gittiği İran'da (Yılmaz, 06.04.2021) kendisine eşlik etti. İran'da bulunduğu kısa sürede Farsçayı öğrendi. İlk şiirlerini Hâfız mahlasıyla yazmışken Mîr Hikmet'in tavsiyesiyle Ahsen mahlasını kullanmaya başladı (Oğraş, 2001, s. 21-22).

Bâğçe-i Safâ-endûz'un yazım tarihi 1251/1835 olduğu için (İsen, 06.04.2021) Mehmed Es'ad Efendi, Hâfız İbrahim Edhem Efendi'nin sadece 20'li yaşlara kadarki yaşam bilgilerini vermiştir. Diğer biyografik kaynaklarımızda Hâfız İbrahim Edhem ile ilgili bilgi bulunmadığından (Tuman, 2001, s. 7) yaşantısının diğer kısmı hakkında verilere sahip değiliz. Bununla birlikte o, *Nevâdirü'l-emsâl*'in dibacesinde kendisini "... es-Sultân 'Abdü'l-Mecîd Hân İbnü's-sultânî'l-gâzî Maḥmûd Hân ... Efendimüz Ḥazretlerinüñ ... bundan aḳdem vâlid-i mâcid-i tâcdârî ḥâkân-ı cennet-mekân ... ḥazretlerinüñ âsâr-ı maḥmûde-i memdûhâlarından Mekteb-i füyûzât-mekseb-i Ḥarbiyye'ye me'mûr ve esnâ-yı müdâvemetde rû-sâyi-i ḥâk-pây-ı mu'allâ ile maḫzar-ı iltifât-ı nâ-

maḥşûr-ı ḥâkân-ı mağfûr olup el-ân bâb-ı müşîrî-i 'asâkir-i muntazama-i şâhân terceme oḡasında kitâbet ḥidmetiyle müstaḥdem Hâfız İbrâhîm Edhem bin 'Alî ... (vr. 2b-3a)" biçiminde tanıtmaktadır. Bu ifadelerden İbrahim Edhem Efendi'nin Sultan II. Mahmud (ö. 1255/1839) zamanında Mekteb-i Harbiye'de memur olduğu, burada görev yaparken Sultan Abdülmecid'in (ö. 1861) iltifatını kazandığı, *Nevâdirü'l-emsâl'*in yazılışı esnasında asâkir-i şâhâne müşîrîliği tercüme odasında kâtiplik vazifesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Dibacenin sonunda eseri memurluk vazifesi olarak değil, tatil zamanlarını değerlendirmek maksadıyla tercüme ettiğini bildirmesinden (vr. 3a) bu kurumda tercümanlık yaptığı da anlaşılmaktadır.

Burada kendini "Hâfız İbrahim Edhem bin Alî" olarak tanıtmaması *Bâğçe-i Safâ-endûz'*da yer alan onun Ali adlı bir şahsın oğlu olduğu bilgisini teyit etmektedir.

Vak'anüvîs Es'ad Mehmed Efendi, İbrahim Edhem'in şairlik yeteneğinin olduğunu bildirip;

Hüsn-i hattın ile nazm-ı pâkin

Hâfız-ı dil ü cânı kıldı rûşen

Dinse n'ola ber-tarîk-i tahsîn

لا حسن لغير قول احسن

ما فدا لقول غير احسن

(Oğraş, 2001, s. 22)

manzumesini örnek vermiştir. Hâfız İbrahim Edhem Efendi, *Nevâdirü'l-emsâl* adlı eserinde yer alan hikâyelerin ikisini manzum biçimde tercüme etmiştir. Bunun yanı sıra hikâyelerin sonunda kıssadan çıkartılacak hisseyi bir şiir ile ifade etmiştir. Metnin başka yerlerine de konuyla alakalı manzumeler yerleştirmiştir. "Li-nâzîmihi" başlıklarından bu manzumelerin Hâfız İbrahim Edhem'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Manzumelerin çoğunluğu Türkçe, önemli bir kısmı Farsçadır. Müellifin ender de olsa Arap dilinde yazdığı şiirler de vardır (vr. 67b). Manzumelerden biri Türk, Fars ve Arap dillerinde yazılmış bir mülemmadır (vr. 22a). Bu husus Hâfız İbrahim Edhem Efendi'nin üç dilde şiir yazma kudretine sahip olduğunu göstermektedir.

*Bâğçe-i Safâ-endûz'*da Hâfız İbrahim Edhem'in herhangi bir eserinden söz edilmemektedir. Bu tezkirenin yazıldığı esnada İbrahim Edhem genç denebilecek bir yaşta olduğu için tamamlanmış bir eserin bulunmaması olağan bir durumdur. Bu makaleyle Hâfız İbrahim Efendi'nin *Nevâdirü'l-emsâl* adlı bir eserin olduğu tespit edilmektedir. Yazma eserler üzerine yapılan incelemeler neticesinde başka eserlerinin de ortaya çıkması ihtimal dahilindedir.

1.3. Yazılış Tarihi

Hâfız İbrahim Edhem Efendi *Nevâdirü'l-emsâl'*in dibacesinde yazılış tarihini bildirmemiştir. Ancak metnin sonundaki ferağ kaydında eserin bu nüshasının 1259 Zilka'de'sinin (Kasım/Aralık 1843) başlarında istinsah edildiği yazılıdır (vr. 104a). Müstensih sunuş yazısında müellif müsveddesinden temize çekilen ikinci nüsha

olduğunu bildirdiği için *Nevâdirü'l-emsâl*'in 1259/1843 yılında veya bu yıldan az bir zaman önce yazılmış olabileceği akla gelmektedir. Bu takdirde 1225/1811 senesinde doğduğu bilinen yazar *Nevâdirü'l-emsâl*'i 30'lu yaşlarının başında yazmış olacaktır.

1.4. Yazılış Nedeni

Nevâdirü'l-emsâl dibacesinin sebab-i telif kısmı şu şekildedir: “es-Sultân ‘Abdü’l-Mecîd Hân İbnü’s-sultânî’l-ğâzî Maḥmûd Hân ... Efendimüz Ḥazretlerinüñ ḥaşıṣa-i ḳadr-dânî-i cihân-bânîleri iḳtizâ-yı ma’âlî-iḥtivâsı üzere kâlâ-yı hüner ü ma’rifete izdiyâd-ı raġbet-i seniyye-i pâdişâhâneleri aşḥâb-ı dâniş ü fazîlete tâziyâne-i şevḳ u ġayret olup bu eclden mâlik-i meleke-i kemâl bulunanlar birer eser-i dil-pezîr taḥrîrine mübâderet ve dîbâc-ı dîbâcelerin nâm-ı nâmî ve ism-i sâmi-i hümâyûnlarıyla ḥüsn-i ârâyişe maḳrûn ḳılarak ‘atebe-i felek-kevkebe-i mülûkânelerine ‘arz u taḳdîme mücâseret birle nâ’il-i âmâl olmaḳda olduklarına binâ’en bu ... Ḥâfız İbrâhîm Edhem bin ‘Alî ... daḫı pîleverânüñ dâd u sited me’mûliyle bâzâr-ı revâcdâr-ı cevheriyâna duḫûli misllü taḥrîr-i esere ḥ’âhişger ve ol esnâda ṭâ’ife-i Yûnân-ı ḳadîmden Esob nâm ḥakîm-i dirâyet-vesimüñ olup ba’dehu elsine-i müte’addideye naḳl ü terceme ḳılınan ḥikmet-i ‘ameliyyeden nevâdir-i ḥikâyât-ı leṭâ’if-nikâtı câmi’ mecelle-i fevâ’id-levâmî’ resîde-i naḫar olduġına ve fi’l-ḥaḳîḳa mecelle-i merḳûma münderic ü müntic olduġı ferâ’id-i ma’ânî-i fevâ’id-mebânî ile müstetebî-i nef’-i lâ-yuḥṣâ ve müstelzem-i i’tibâr-ı kâffe-i üdebâ bir şâhid-i dil-ârâ-yı ḥikmet-edâ ise de bâlâ-yı ra’nâsı henüz dîbâ-yı zîbâ-yı elfâz-ı Türkiyye ile zînet-efzâ olmamış bulunduġına mebnî hem ol şâhid-i dil-ârâ bigâne-zebân olanlara âşinâ ve hem [ol] aralıkda taḥrîr-i eser emel-i ‘âcizisi daḫı bu yüzden şüret-nümâ olmaḳ ümniyyesiyle ḥulâṣa-i ma’nâsı vâḳif-ı zebân ba’zî dânişverândan aḫz-ı istîfâ olınarak müsta’inen bi’llâhî te’âlâ lisân-ı leṭâfet-resânımuza naḳli ḥuşûşına ibtidâ ve bu terceme ḥuşûşî ḥidmet-i me’mûremden olmayup, belki şecere-i ḥâmemüñ fazla bir semeresi olduġından aṣl ḥidmete sekte virmeksizin ta’ṭîle muşâdif olan eyyâm u leyâlden ‘ibâret ḥâlî hengâmda itmâmına iḳdâm ve edâ-yı kelâmda uşûl-i köhne-i münşiyâne nâ-müsta’mel ü metruk idüğinden ol vâdî kümeyt-i kilik-i ḥoş-ḥırâma ġayr-ı meslûk tutularaḳ ancaḳ revîş-i ‘aşr-ı ifâde-ḥaşrî iltizâm bâbında i’tinâ olunup bu vech üzere intihâsı müyesser-kerde-i cenâb-ı Ḥudâ-yı emel-baḫşâ olduġda *Nevâdirü'l-emsâl* tesmiyesiyle ḥizânetü’l-kitâb-ı şâhânelerine;

[Beyt]

Egerçi tuḫfe-i men lâ’ik-i cenâb-ı tu nîst

Velî şodest Süleymân zi-mûr tuḫfe-pezîr¹

ṭarîḳ-ı i’tizâr-refîḳından ‘arza ictirâ olunmuş. Ve bir mecelle-i ḥikem-âsâr olduġı cihetden nigâh-ı i’tibâra sezâvâr buyurılmaḳ ḥuşûşî dergâh-ı meḳarim-destgâh-ı şehryârîlerinden müsted’â bulunmuşdur (vr. 2b-3b).”

¹ “Benim hediyem senin makamına layık deġildir. Ancak Hz. Süleyman karıncanın armaġanını kabul etmiştir.”

Bu anlatımlara göre dönemin hükümdarı Sultan Abdülmecid b. Sultan Mahmud hüner ve marifete önem vermektedir. Bu yüzden şair ve yazarlar gayrete gelmekte, yeteneği olanlar birer eser yazmakta, ön sözünü hükümdarın ismiyle süsleyip, ona sunup emellerini elde etmektedir. Hâfız İbrahim Edhem de bir eser meydana getirmeyi istediğinde antik Yunan'dan Ezop adlı bilgenin çeşitli dillere çevrilen hikâyelerini görür. Hikmetler ve faydalı bilgiler içeren, edîblerin muteber bulunduğu bu kitabın Türkçeye çevrilmemiş olmasından dolayı tercümesinden ibaret bir eser yazmayı arzular. [Ezop'un kitabının yazıldığı] dile hâkim bazı bilgili kişilerden yardım alarak Türkçeye tercüme etmeye başlar.

Bu tercüme, memurluk hizmetinden değil, kaleminin fazladan bir ürünüdür. Bu yüzden asıl görevini aksatmadan, tatile denk gelen gün ve gecelerde tercümesini tamamlamaya çalışmıştır. Köhnemiş münşiyâne tarz artık kullanılmadığı için eserin dil ve üslubunda farklı bir yol tutturarak çağın ifadeye dayalı anlatımını tercih etmiştir. *Nevâdirü'l-emsâl* ismini verdiği bu eseri padişahın kitap hazinesine sunmaya cesaret etmiştir. Hikmetler içeren bu esere hükümdar hazretlerinin muteber nazarıyla bakmasını dilemiştir.

1.5. Bulunduğu Yazma

Nevâdirü'l-emsâl'in ünik nüshası Leipzig Üniversite Kütüphanesi Cod. Turc. 047 numarada kayıtlıdır. Bu yazma nüshanın tavsifi şu şekildedir: 203x125 mm. dış, 144x72 mm. iç ebattadır. Avrupa tarzı siyah deri ciltlidir. Cildin iç tarafı ebru desenlidir. Yazmanın ilk beş sayfası boştur. 1a sayfasında sunuş yazısı ve altında Meccüddin adlı bir şahsın mührü vardır. *Nevâdirü'l-emsâl* 1b varağında başlamaktadır. Su yolu filigranlı, aharlı, fildişi renkli kâğıdı vardır. Madde başları kırmızı, diğer yerler siyah mürekkeple yazılmıştır. Özenli, okunaklı bir rik'a yazısı vardır. 17 satırdan ibarettir. Ser-levhasız ve cetvelsizdir. Takibe kaydı mevcuttur. *Nevâdirü'l-emsâl* 104a varağında sona ermektedir. Akabinde gelen altı sayfa boştur. Metnin sonundaki ferağ kaydına göre 1259 Zilka'de'sinin (Kasım/Aralık 1843) başlarında istinsah edilmiştir. Yazma nüsha fiziksel açıdan oldukça iyi durumdadır.

Baş: Һamd u ʔenā zāt-ı ecell ü a'lā farīza-i 'ubūdiyyet-i her pīr ü bernādur...

Son: ...merķūmeden teberrī vü mücānebet eylemek lāzımedendür.

1.6. Muhtevası

Nevâdirü'l-emsâl tevhid, na't, dönemin hükümdarına medhiye, sebep-i telif ve dua bölümlerinden meydana gelmiş bir dibace ile başlamaktadır. Dibaceden sonra hikâyelerin tercümesine geçilmiştir. Eserde doksan bir (91) hikâye vardır. Her öyküde içeriği yansıtan bir başlık açılıp tercüme verilmiştir. Başlıkların çoğunluğu "tilki ile kurt hikâyesi", "yalancı çoban hikâyesi" gibi kahramanları yansıtan ibarelerden meydana gelmiştir. Ancak bazı hikâyelerde "Der-fâide-i sıdk u istikâmet ve mazarrat der-hilâf-ı ân güzîde-haslet, odun yarıcı hikâyesi" veya "Der-ba'zı ahvâl-i zulm-kârân, kurd ile kuzı hikâyesi" örneklerinde görüldüğü gibi önce konu sonra da kahramanlar bilgisinden oluşmuş bir başlık tercih edilmiştir.

Hâfız İbrahim Edhem Efendi bu şekilde hikâyelerin tercümesini vermiş ve herhangi bir hatime olmaksızın eserini sona erdirmiştir.

Nevâdirü'l-emsâl' de yer alan hikâyeler şunlardır:

Sıra	Hikâye	vr. no
1	Der-fazilet-i hüner ü ma'rifet ve sarf-ı ân gevher-i girân-kıymet der-mahalleş [bal] arıları hikâyesi	4b
2	Tavşan ile kaplubağa hikâyesi	6a
3	Der-ba'zı tarikhâ-yı nef'-kerden ve ziyân-râ def' bülbül ile karabatak hikâyesi	7b
4	Bağcı ile oğulları hikâyesi	9a
5	Sayyâd-ı mâhî ile küçük balık hikâyesi	10a
6	Toygar kuşu hikâyesi	11a
7	Toğan ile bülbül hikâyesi	12b
8	Hikâyet-i gül bâ-şükûfehâ-yı sâire	13b
9	Geyik ile kurd ve koyun hikâyesi	15b
10	Sinek ile karınca hikâyesi	16b
11	Horos ile inci hikâyesi	18a
12	Kedi ile maymun hikâyesi	18b
13	İki refik hikâyesi	19b
14	Sayyâd ile kelbi hikâyesi	20b
15	Define râst gelip de ahzına tenezzül etmeyen adam hikâyesi	21a
16	Geyik hikâyesi	22a
17	Na'l-bend ve kedisi hikâyesi	23a
18	Arslan ile yaban canavarı ve akbabalar hikâyesi	23b
19	Der-fâide-i sıdk u istikâmet ve mazarrat der-hilâf-ı ân güzîde-haslet odun yarıcı hikâyesi	24a
20	Yalancı çoban hikâyesi	25b
21	Der-ba'zı esbâb-ı fevz ü zafer ve ihtirâz ez-mekâ'id-i düşmen-i kîne-eser boğalar ile arslan hikâyesi	27a
22	Tağ kedisi ile Dilkü hikâyesi	27b
23	Horos ile Dilkü hikâyesi	29a
24	Kurdlar ile koyunlar hikâyesi	31a
25	Künyesi Ebû Ca'rân ve zikr-i nâm-ı Türkî'si ashâb-ı edeb nezdinde rehin-i istihcân olan kara böcek hikâyesi	32a
26	Sibâ'dan bebr denilen hayvan ile kurd hikâyesi	33a

27	Dilkü ile kedi hikâyesi	34a
28	İki nefer kimesne ayu denilen canavarı henüz şikâr kılmadan tâlibiyle postunu bâzâr eyledikleri hikâyedir	35a
29	Arslan ile himâr hikâyesi	36b
30	Sayyâd-ı mâhî ile balıklar hikâyesi	37a
31	Arslan ile sinek hikâyesi	38a
32	Şâbb-ı emred ile reh-zen hikâyesi	39a
33	Geyik ile gazâlî ya'ni beççe-i hurde-sâli beyinde vukû' bulan muhavere	40a
34	Kurbağa ile fâre-i sahrâ ve çaylak hikâyesi	40b
35	Kunduz ile avcılar hikâyesi	41b
36	Der-fevâid-i âkîbet-endîşî vü hüsn-i tedbir gemi reisi hikâyesi	42a
37	Kurbağalar hikâyesi	43a
38	Fârelerin kediden rehâ bulmak zımında mübahaselerine dâir hikâyedir	44a
39	Câriyeler hikâyesi	45b
40	Sarhoş ile zevcesi hikâyesi	46a
41	Genç kimesne ile tâlî'i hikâyesi	47b
42	Genç kimesne ile kırlangıç hikâyesi	48a
43	Şîr-i pîr ile Dilkü hikâyesi	49a
44	Sünger yüklü himâr hikâyesi	50a
45	Susuz kalmış karga hikâyesi	50b
46	Hırsız ile kelb hikâyesi	51a
47	Debbâğ ile sarrâf hikâyesi	52a
48	Der-mazarrat-ı adem-i kanâ'at hikâyet-i manzûme der-hakk-ı kâzî ki be-zâyîden-i zer-beyzâ âğâz-kerde bûd (Manzûm hikâyedir.)	52b
49	Tâvus kuşu hikâyesi	54a
50	Kedi ile har hikâyesi	55b
51	Şehr fâresi ile kır fâresi hikâyesi	56b
52	Öküz ile kurbağa hikâyesi	58b
53	Der-ictinâb-ı irtikâb hikâyet-i manzûme der-hakk-ı ala karga ki h'îş-râ bâ-perhâ-yı tâvus melbûs-kerde bûd (Manzum hikâyedir.)	59a
54	Har, arslan postu bulup iktisâ eylediği hikâyedir	60b
55	Der-fâide-i gûş-kerden-i nasîhat ve ziyân-ı ân kırlangıç ile tuyûr-ı sağîre-i sâire hikâyesi	61b
56	Kartal ile kuzgun hikâyesi	63b
57	Zıyâ'at-ı dūnbâl ile hacâlet-hurde-i huzûr eşbâh u emsâli olan Dilkü hikâyesi	65a
58	Der-kezm-i gayz ve afv-i cürm-i mücrim fil ile har hikâyesi	66a

59	Yunus balığı ile palamud balığı hikâyesi	67a
60	Dilkü ile leylek hikâyesi	68a
61	Kurd ile katır hikâyesi	69b
62	Eskici tabîb hikâyesi	71b
63	Der-vehâmet-i âkıbet-i dil-âzârân u isâ'et-gerân ve nâ-be-câyî-i nîkî be-cây-ı bedân esb ile har hikâyesi	72b
64	Dilkü ile kurd hikâyesi	73b
65	Dilkü ile horos hikâyesi	74b
66	Turnalar ile leylek hikâyesi	76a
67	Sayyâd-ı murğ ile yılan hikâyesi	77a
68	Tavşan ile keklük hikâyesi	77b
69	Yılan ile mibred ya'ni eğe hikâyesi	78a
70	Geyik ile sayyâdlar hikâyesi	79a
71	Çiftçi ile kara yılan hikâyesi	79b
72	Kurd ile leylek hikâyesi	81a
73	Der-ba'zı ahvâl-i zulm-kârân kurd ile kuzı hikâyesi	82a
74	Dilkü ile horos hikâyesi	83a
75	Dilkü ile kartal hikâyesi	84b
76	Atmaca ile Gögercin hikâyesi	85b
77	Sayyâd ile kartal hikâyesi	86b
78	Der-terbiyet-i evlâd ve gayr-ı îşân vâlîde ile veled hikâyesi	87a
79	Sayyâd ile iki aded cerre şâhîn hikâyesi	89b
80	Yaramaz köpek hikâyesi	90b
81	Çoban ile gürg-i beççe hikâyesi	91b
82	Der-ba'zı tenbîhât-ı lâzime-i zevciyyet zevc ile zevce hikâyesi	92b
83	Sâhibinin du'âsıyla şekl-i duhtere tahavvül eden hirre hikâyesi	93b
84	Der-ba'zı alâmât-ı humk köle ile sâhibi hikâyesi	95b
85	Dilkü ile kurd hikâyesi	97b
86	Köstebek ile yavrisı hikâyesi	98b
87	Çoban ile keçi hikâyesi	99a
88	Der-hikâyât-ı fevâid-nikât bezrger ile zevcesi hikâyesi	99b
89	Kuzgun ile dilkü hikâyesi	101b
90	Nehr ile menba'ı miyânında cereyân iden muhâvere	102b
91	Tavşanlar ile kurbağalar hikâyesi	103a

*Nevâdirü'l-emsâl'*deki hikâyelerin yetmiş beşi (75) başrolünde hayvanların olduğu fabl niteliğinde metinlerdir. Geriye kalan on altı (16) hikâyeye ise kahramanları insanlar olan öğüt verici anlatımlardır.

Hikâyelerin seksen dokuzu (89) mensur, ikisi (2) manzum biçimde tercüme edilmiştir. Mensur hikâyeler “Rivâyet olunur ki”, “Menkûldür ki”, Şîrîn-mezâkân-ı şehd-i hikâyetden rivâyet olunur ki”, “Yeke-tâzân-ı meydân-ı hikâyetden mervîdür ki” gibi kalıp giriş ifadeleriyle başlamaktadır. Hikâyelerin asıl bölümünde şahıslar bildirilip konuya giriş yapılmaktadır. Olay örgüsü ortaya konup bir sonuca bağlanmaktadır. Sonuçtan sonra ise “el-kıssa”, “hisse-i kıssa”, “hulâsa-i makâl”, “kissadan hisse” gibi başlıklar ile ilgili hikâyeden çıkartılması gereken ders bildirilmektedir. Hikâyelerin son kısmı ise manzumeden meydana gelmiştir. Yazar, hikâyelerin sonuna olayın özetini ve verilmek istenen mesajı içeren bir manzume yerleştirmiştir. Başlık olarak seçilen “li-nâzîmihî” ibaresi bu manzumeleri Hâfız İbrahim Edhem Efendi'nin eser için meydana getirdiğine işaret etmektedir. Söz konusu manzumelerde Türk, Fars ve Arap dilleri tercih edilmiştir. Bu üç dilin kullanıldığı az sayıda müemmma tarzı şiir de görülmektedir.

Manzum biçimde tercüme edilmiş hikâyelerde mensur öykülerdekine benzer bir kompozisyon vardır. Şahıslar ve konunun ortaya konmasından oluşan giriş bölümünü olayın gelişip sonuca bağlandığı iki bölüm takip etmektedir. Hikâyeden çıkartılması gereken öğüt manzum tercümede de vardır. Manzum hikâyelerde “kissadan hisse” ibaresinin yardımıyla bu bölüm oluşturulmuştur. Manzum öykülerde mensur hikâyelerden farklı olarak kalıp giriş ibaresi ve sonda konu ile öğüdü özetleyen manzume bulunmamaktadır.

1.7. Dil ve Uslûbu

Hâfız İbrahim Edhem Efendi dibacede *Nevâdirü'l-emsâl'i* yazarken kullanacağı dil hakkında “... edâ-yı kelâmda uşûl-i köhne-i münşiyâne nâ-müsta'mel ü metrûk idüğinden ol vâdî kümeyt-i kil-k-i hoş-çırâma ğayr-ı meslûk tutularak ancak revîş-i 'aşr-ı ifâde-ğaşr-ı iltizâm bâbında itinâ olunup bu vech üzere intihâsı müyesser-kerde-i cenâb-ı Hudâ-yı emel-bağşâ olduğda (3a-b)...” demektedir. Ancak eserde kullanılan dile bakıldığında İbrahim Edhem Efendi'nin “Köhnemiş münşiyane üslup yerine çağımızın anlatıma dayalı dilini kullanacağım.” anlamına gelen bu ifadesine uymadığı görülmektedir.

Nevâdirü'l-emsâl dibacesinin dil ve üslûbu klasik dönem Osmanlı nesir dilinden farksızdır. Burada yer alan “Ve zerrîn-ı tıbağ-ı gül-rîz-i şalât ve sünbül-deste-i 'ıtr-ğiz-i tağıyyât-ı bî-ğâyât Resûl-i zî-şân-ı hâtemiyyet-muhtas, müşerref-i talğif-i nahnu nağuşşu 'aleyke ağsene'l-ğaşş, server-i kişver-i levlâk, dâver-i bülend-efser-i Ve mâ-erselnâk, şefî-i nev'-i benî Âdem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ħazretlerinüñ Ravzatu's-şafâlarına şubh u mesâ ihdâ kılınmak ağrâdur ki âyât-ı beyyinat-ı Furğân-ı Celîl cenâb-ı nübüvvet-me'âblarına şeref-ârâ-yı tenzîl-i ħazret-i Cebraîl olduğça ümmetine tebliğ birle tebyîn-i ağkâm-ı Hudâ ve 'ale'l-ğuşuş ud'u ilâ sebîli Rabbike bi'l-ğikmeti ve'l-mev'izeti'l-ğasene, kerîme-i müstağsenesinüñ nâğık olduğ ħağkı mübeyyin ü muvazğiz ve şubheyi müzîl ü müzîğ delîli ħavî mağâle-i muğkmeden 'ibâret ħikmet ve ħiğâbât-ı muğni'a ve 'iber-i nâfi'ayı muğtevi ħüsn-i mev'izet ile ümmetini sebîl-i Hudâ-yı 'Allâm, ya'nî dîn-i mübin-i İslâm'a da'vet emr-i Rabb-i 'izzet'ini edâ

vü ifâ buyurup haqqâ ki naḥlistân-ı cehâlet-i nâsı bâ-icrâ-yı zülâl-i şerî'at-ı ğarrâ irvâ vü ihyâ buyurmuşlardur (vr. 2a)." cümlesi münşiyâne üslubun tipik bir örneği olarak gösterilebilir.

Dönemin hükümdarını takdim için kullandığı "Ba'de-zâ pâdişâh-ı kâbil-perver, şehensâh-ı 'irfân-penâh-ı mekârim-güster, sezâvâr-ı tâc u taḥt, şehryâr-ı bülend-ıktidâr-ı 'âlî-baḥt, serîr-ârâ-yı mekârim ü 'avârif, ğibṭa-fermâ-yı selâṭîn-i zevi'l-'avâṭif, vâzı'-ı uşûl-i 'adliyye-i tanzîmât, kâmi'-i mebnî-i mezâlim ü ta'addiyât, ḥâmî-i şer'-i aṭher, mâḥî-i şerer-i şûr u şer, râfi'-i livâ-yı zafer-iltivâ, el-mü'eyyed min 'indi'l-Meliki'l-a'lâ, elâ ve hüve's-sultân ibni's-sultân ibni's-sultân... (vr. 2a)" ibaresi Osmanlı klasik inşa kaideleriyle meydana getirilmiştir.

Münşiyâne üslup *Nevâdirü'l-emsâl'*in sadece dibacesine mahsus değildir. Hikâyelerin genelinde de aynı süslü nesir dili tercih edilmiştir. Osmanlı klasik nesir diliyle yazılmış metinlerde bir olay anlatılacağı zaman "...den menkûldür ki, ...den mervîdür ki, hikâyet olunur ki" gibi klişe bir ibare kullanılır. *Nevâdirü'l-emsâl'*deki hikâyeler de "menkuldür ki, rivâyet ederler ki, mervîdür ki, mudhikât-ı hikâyâtandır ki" vb. kalıp ifadelerle başlamaktadır. Hatta müellif "Leb-teşnegân-ı menhelü'l-'azb-ı hikâyet şu yoldan lûle-güşâ-yı mesîl-i selsebîl-i rivâyet olurlar ki...", "Rivâyet-kerde-i mübeyyizân-ı tesvîdât-ı hikâyettür ki...", "Rivâyet-kerde-i üli'l-ebâr-ı ruvât-ı ahbârdur ki..." örneklerinde görüleceği üzere bazı giriş ifadelerini bile münşiyâne tarzda meydana getirmiştir.

Hâfız İbrahim Edhem Efendi olayların anlatımında süslü nesir üslubunu devam ettirmiştir. Dil varlığı olarak Arapça ve Farsça kelimeleri ağırlıklı olarak tercih etmiştir. Arapça ve Farsça terkiplere sıkça başvurmuştur. Bu terkiplerin bazıları "sevdâ-yı izâle-i sevâd-rengî-i merkûm", "emr-i husûl-i mahsûl-i nâ-me'mûl", "ezhâr-ı ḥoş-bûy u şükûfehâ-yı ṭarâvet-nümâ-yı güşâde-rûy", örneklerinde olduğu gibi dörtlü, beşli veya altılıdır.

Yazar bazı cümlelerde "... mülâhasasına mebnî *el-kâsibü habîbu'llâh* mer'â-yı pinhâ-yı bereket-intimâsıyla (vr. 25b-26a).", "... ümmü'l-habâ'isü *dalâletün bâ'isini* ne derecelerde tabî'at idinmişün (vr. 47b)" örneklerinde görüleceği üzere Arapça ifadeler ve özlü sözler yerleştirmiştir. Bazı yerlerde de "... kâm-ı merâmları çâşnî-çeşinden kesb-i hâtır-ı ednâ ider itmez;

*Ve eyyu na'îmin lâ yukeddiruhu'd-dehru*²

muktezâsınca nâġâh... (vr. 57b)" veya "def'a çâre bulamayıp;

*Dehen-i seg be-lokma dûhte bih*³

hemyânından bir pâre nân i'tâsı... (vr. 51b)" örneklerindeki gibi metne Arapça ve Farsça berceste mısralar yerleştirmiştir.

Klasik dönem Osmanlı nesrinin temel unsurlarından biri secidir. *Nevâdirü'l-emsâl'*in dibacesinin genelinde seci görülmektedir. Hikâyeler kısmında ise olay akışı ve diyalog bildiren cümlelerde seci görülmemektedir. Ancak diğer kısımlarda müellifin seci kurmak için çaba sarf ettiği gözlenmektedir. "berây-ı *tedbîr* bu günlük *te'hîr*" "bu sevdâ-yı *muhâl* giderek kendiye aksâ-yı *âmâl*", "berây-ı irâha-i *vücûd* bir çizmecî dükkânına *ku'ûd* ... dîde-i dikkati *efzûd*", "zarîf *harîf* ... bir *iddi'â-yı bâtil* ve *sevdâ-yı gayr-ı hâsil*" gibi seci örneklerine neredeyse tüm sayfalarda rastlanmaktadır.

² "Hayatın kedere çevirmediği hangi saadet vardır!"

³ "Köpeğin ağzını lokma ile kapatmak iyidir."

*Nevâdirü'l-emsâl'*in metnini klasik nesir örneği kılan hususlardan biri de bağlaç, yardımcı fiil ve zarf-fiiller yardımıyla uzatılmış cümleler ihtiva etmesidir. Söz konusu eserde “Ördek ve kaz ve tavuk ve horos-ı bülend-âvâz misillü teshîrlere muktedir olduğu hayvanatdan ba'zısını râst getirmek ümîdiyle çiftlik cânibinden sür'at idüp etrâf u eknâfi taharrîde iken lağziş-i pâ-yı idbâr ile bir kuyuya düşerek ıztırâba dûçâr ve hod-be-hod sa'y-ı urûc ile reh-yâb-ı hurûc olamayacağı rû-nümûd idüğinden başka su boğazına çıkup bu vechle boğulacağı âşikâr olarak hâricden imdâd zuhûrına dîde-güşâ-yı intizâr bulunduğu hâlde bir kurd kenâr-ı bi're vürûd itmekle dilkü ol dem şâd u hurrem olup ‘Birâder kudûmunuz bir vakt-ı lüzumda vukû’ buldı ki hâlüm dîger-gûn ve delv-i hayâtın çâh-ı tenden çekilüp çıkması hemân rû-nümûn idi.’ mukaddime-i muhtasarasıyla bir ân akdem ihrâcî emr-i ehemmine sarf-ı mesâ'î vü himem eylemesini recâ itdükde kurd ‘Şu bî-çârenin der-‘akab ihrâcına mübâşeretle keşîde-i semt-i selâmet kılayım.’ yollu aslâ bir harekete mübâderet itmeyüp ancak ‘Güzel ammâ evvelâ buralara gelmeğe münâsebet ve bu kuyuya düşmeğe vech ü ‘illet ne olduğu keyfiyetlerini bi-etrâfihâ bana nakl ü hikâyet eyle ki anlayup def'-i merâkdan sonra miyân-ı himmete şedd-i nitâk ideyim.’ su'âl-i nâ-be-câsiyla keyfiyet-i mezbûreden istinbâ eyledükde dilkü ‘Ale'r-re's ve'l-ayn her ne ki istihbâr ider isen tafsilen ifâde vü ihbâr ideyim. Lâkin görüyorsun ki su tâ hizâ-yı gelûya gelüp gark olmağa bir parmak kaldığı emr-i muhakkaktır. Böyle dar vaktde ahvâl-i güzeşteden nice su'âl olunur. *Li-küllî makâmin makâl.*⁴ diyü redd-i su'âl eylemiş (vr. 97b-98a).” benzeri uzun cümlelerin sayısı oldukça fazladır.

*Nevâdirü'l-emsâl'*de dil varlığı ağırlıklı olarak Türkçe kelimeler olan, Arapça ve Farsça terkip içermeyen nispeten kısa cümleler de vardır. “Baltamı çalan odun odun ister odun (vr. 25a).”, “Elzem maslahatım olduğundan şimdi rü'yetle avdet eylerim (vr. 30b)” biçimindeki bu tür cümleler ekseriyetle kahramanların karşılıklı konuşmalarında görülmektedir. Ancak bu türde cümle örneklerinin sayısının az olduğunu, müellifin diyalog cümlelerini bile genellikle münşiyâne tarzda kurduğunu eklemekte yarar vardır.

2. Metinden Bir Parça

Dîbâce⁵

Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Hamd u enâ-yı zât-ı ecell ü a'lâ farîza-i 'ubûdiyyet-i her pîr ü bernâdur ki insânı ahsen-i şüret ve ecmel-i şekl ü hey'etde taşvîr ü temâil ve hayvânât-ı sâ'iresi üzere tekrim ü tafdil idüp cezâ-yı şalâh-ı hâl ve encâm-ı ahvâl-i bağy ü dalâlden ahz-ı i'tibâr zımında ümem-i mütekkaddimünñ hâllerini mübeyyin niçe emâli-i bî-emâli ve kaşâş-ı ğarâ'ib-iştimâl ile Naẓm-ı Kerîm-i mu'cizü'l-edâsını nâtika-ârâ kılmışdur.

Ve zerrîn-tıbağ-ı gül-rîz-i şalât ve sünbül-deste-i 'ıtr-ıhîz-i taḥiyyât-ı bî-ğâyât Resûl-i zî-şân-ı hâtemiyyet-muhtaş, müşerref-i talṭif-i *nahnu nakuşşu 'aleyke ahsene'l-kaşâş*,⁶ server-i kişver-i *levlâk*,⁷ dâver-i bülend-efser-i *Ve mâ-*

⁴ “Her yerin kendisine mahsus söylenecek sözleri vardır.”

⁵ Leipzig Üniversite Kütüphanesi, numara Cod. Turc. 047, vr. 1b.

⁶ “Biz sana kıssaları en doğru şekilde bildirmiş oluyoruz.”, Yûsuf Sûresi, 12/3.

erselnâk,⁸ şefî-i nev'-i benî Âdem *şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem* hazretlerinüñ Ravzatu's-şafâlarına şubh u mesâ ihdâ kılınmağ ahrâdur ki âyât-ı beyyinât-ı *Furqân*-ı Celîl cenâb-ı nübüvvet-me'âblarına şeref-ârâ-yı tenzîl-i Hâzret-i Cebrâ'îl olduqça ümmetine tebliğ birle tebyîn-i ahkâm-ı Hüdâ ve 'ale'l-huşûş *ud'û* [2a] *ilâ sebîli Rabbike bi'l-hikmeti ve'l-mev'izeti'l-hasene*,⁹ kerîme-i müstahsenesinüñ nâtiğ olduğı haqqı mübeyyin ü muvazzîh ve şübheyi müzîl ü müzîh delîli hâvî maqâle-i muhkmeden 'ibâret hikmet ve hîtibât-ı muknî'a ve 'iber-i nâfi'âyı muhtevî hüsn-i mev'izet ile ümmetini sebîl-i Hüdâ-yı 'Allâm, ya'nî dîn-i mübîn-i İslâm'a da'vet emr-i Rabb-i 'İzzet'ini edâ vü ifâ buyurup haqqâ ki naḥlistân-ı cehâlet-i nâsı bā-icrâ-yı zülâl-i şerî'at-ı garrâ irvâ vü ihyâ buyurmuşlardur.

Ve tarziye-i raziiyye aşḥâb-ı Faḥru'l-beriiyye'ye revâdur ki huzûr-ı nâşirü'n-nûr-ı şefî-i yevmü'n-nüşûrda hâzîr olduqça zebân-ı mu'ciz-beyânlarından şeref-pâş-yı şudûr olan cevâhir-i zevâhir-i mevâ'iz-i kân-ı hikmet ve dürer-i gürer-i neşâ'ih-i 'ummân-ı hidâyeti ziver-i şahmetü'l-üzn-i iz'ân u işgâ kılmagla nâ'il-i sa'âdet-i dünyâ vü 'ukbâ olmuşlardur.

Ba'de-zâ pâdişâh-ı kâbil-perver, şehensâh-ı 'irfân-penâh-ı mekârim-güster, sezâvâr-ı tâc u taḥt, şehryâr-ı bülend-iḥtidâr-ı 'âlî-baḥt, serîr-ârâ-yı mekârim ü 'avârif, gıbḫa-fermâ-yı selâṭîn-i zevî'l-'avâtîf, vâzi'-ı uşûl-i 'adliyye-i tanzîmât, kâmi'-i mebânî-i mezâlim ü ta'addiyât, hâmi'-i şer'-i aḫḫer, mâḫî-i şerer-i şûr u şer, râfi'-i livâ-yı zafer-iltivâ, el-mü'eyyed min 'indi'l-Meliki'l-a'lâ, elâ ve hüve's-sultân ibnî's-sultân ibnî's-sultân, es-Sultân 'Abdü'l-Mecîd Hân [2b] İbnü's-sultânî'l-gâzî Maḫmûd Hân İbnü's-sultânî'l-gâzî 'Abdü'l-Ḥamîd Hân *lâ zâlet şümüse şevketühü dâ'iretün 'alâ mefâriki'l-ekvân* Efendimüz Hazretlerinüñ ḫaşıḫa-i kâdr-dânî-i cihân-bânîleri iḫtizâ-yı ma'âlî-iḥtivâsı üzere kâlâ-yı hüner ü ma'rifete izdiyâd-ı raḡbet-i seniyye-i pâdişâhâneleri aşḥâb-ı dâniş ü fazîlete tâziyâne-i şevk u ḡayret olup bu ecden mâlik-i meleke-i kemâl bulunanlar birer eser-i dil-peziṛ taḫrîrine mübâderet ve dîbâc-ı dîbâcelerin nâm-ı nâmî ve ism-i sâmi-i hümâyûnlarıyla hüsn-i ârâyîşe maḫrûn kılarak 'atebe-i felek-kevebe-i mülûkânelerine 'arz u taḫdîme mücâseret birle nâ'il-i âmâl olmağda olduklarına binâ'en bu mîve-çîn-i nihâl-i ḫalem, ya'nî bundan aḫdem vâlid-i mâcid-i tâcdârî ḫâḫân-ı cennet-mekân *revvaḫa'llâhu rûḫahu bi-revâ'ihî reyâḫîni riyâzu'r-riḫvân* hazretlerinüñ âḫâr-ı maḫmûde-i memdûḫalarından Mekteb-i füyûzât-mekseb-i Ḥarbiyye'ye me'mûr ve eḫnâ-yı müdâvemetde rû-sâyi-i ḫâk-pây-ı mu'allâ ile maḫzar-ı iltifât-ı nâ-maḫşûr-ı ḫâḫân-ı maḡfûr olup el-ân bâb-ı müşîrî-i 'asâkir-i muntazama-i şâḫân terceme oḫasında kitâbet ḫidmetiyle müstaḫdem Hâfız İbrâḫîm Edhem bin 'Alî 'afâ 'anhumâ el-'Afüvvi'l-velî daḫı pîleverânuñ dâd u sited me'mûliyle bâzâr-ı revâcdâr-ı cevheriyâna duḫûli miḫlû [3a] taḫrîr-i eḫere ḫ'âḫişger ve ol eḫnâda ḫ'âife-i Yünân-ı kadîmden Esob nâm ḫâkîm-i dirâyet-vesîmüñ olup ba'dehu elsine-i müte'addideye naḫl ü terceme kılınan ḫikmet-i 'ameliyyeden nevâdir-i ḫikâyât-ı leḫâ'if-nikâti câmi' mecelle-i fevâ'id-levâmi' resîde-i naḫar olduğına ve fi'l-ḫâḫîḫa mecelle-i merḫûma münderic ü müntic olduğı ferâ'id-i ma'ânî-i fevâ'id-mebânî ile müstetebî-i nef'-i lâ-yuḫşâ ve müstelzem-i i'tibâr-ı kâffe-i üdebâ bir şâḫid-i dil-ârâ-yı ḫikmet-edâ ise de bâlâ-yı

⁷ Burada "Sen olmasaydın, sen olmasaydın, ben âlemleri yaratmazdım (Suyûtî, *el-Le'âli'l-masnûa*, C. 1, s. 272; Aliyyü'l-kârî, *Esrârü'l-merfûa*, s. 295; agy, *Şerhu's-şifâ*, C. 1, s. 6)." şeklindeki hadis olup olmadığı konusunda ihtilaf bulunan sözden iktibas yapılmıştır.

⁸ "Seni ancak ... gönderdik." | Burada Enbiyâ Sûresi 107. âyetten iktibas yapılmıştır.

⁹ "Rabb'inin yoluna hikmetle ve iyiliği öğütleyerek çağır.", Nahl Sûresi, 16/125.

ra'nâsı henüz dîbâ-yı zîbâ-yı elfâz-ı Türkiyye ile zînet-efzâ olmamış bulunduğuna mebnî hem ol şâhid-i dil-ârâ bigâne-zebân olanlara âşinâ ve hem [ol] aralıkda taḥrîr-i eḡer emel-i 'âcizîsi daḡı bu yüzden şüret-nümâ olmak ümniyyesiyle ḡulâşa-i ma'nâsı vâkıf-ı zebân ba'zî dânişverândan aḡz u istifâ olınarak müsta'inen bi'llâhi te'âlâ lisân-ı leḡâfet-resânımuza nakli ḡuşûşına ibtidâ ve bu terceme ḡuşûşı ḡidmet-i me'mûremden olmayup, belki şecere-i ḡâmemüñ fazla bir eḡemesi olduğundan aḡl ḡidmete sekte virmeksizin ta'tîle muşâdif olan eyyâm u leyâliden 'ibâret ḡâlî hengâmıda itmâmına ikdâm ve edâ-yı kelâmıda uşûl-i köhne-i münşiyâne nâ-müsta'mel ü metrûk idüğinden ol vâdî kümeyt-i kilik-i ḡoş-ḡırâma ḡayr-ı meslûk ḡutulıarak ancak revîş-i 'aşr-ı ifâde-ḡaşrı iltizâm bâbında [3b] i'tinâ olup bu vech üzere intihâsı müyesser-kerde-i cenâb-ı ḡudâ-yı emel-baḡşâ olduğda *Nevâdirü'l-emâ'âl* tesmiyesiyle ḡizânetü'l-kitâb-ı şâhânelerine;

[Beyt]

Eḡerçi tuḡfe-i men lâ'ik-i cenâb-ı tû nîst
Velî şode est Süleymân zi-mür tuḡfe-peḡîr¹⁰

ḡarîḡ-ı i'tizâr-refîḡından 'arza ictirâ olınmış. Ve bir mecelle-i ḡikem-âḡâar olduğ cihetden nigâḡ-ı i'tibâra sezâvâr buyurılmaḡ ḡuşûşı dergâḡ-ı mekârim-destḡâḡ-ı şehryârîlerinden müsted'â bulunmuşdur. Allâhumme ec'al sultânına dâ'imen fî serîri's-salḡana bi-devâmi sûrûri bâlihi ve zid şevkete ḡâlîhi ziyâdetin min mâziyehi ve müstaḡbelihi min ḡâlîhi âmin âmin bi-câhi'n-Nebiyi'l-emîn ve selâmun 'ale'l-mürselîn ve'l-ḡamdu li'llâhi Rabbi'l-'âlemîn.

[4b]

Nevâdirü'l-emâ'âl

Der-fazîlet-i hüner ü ma'rifet ve şarf-ı ân gevher-i girân-ḡıymet der-maḡalles

[Bal] arıları ḡikâyesi

Şîrin-meḡâḡân-ı şehd-i ḡikâyetden rivâyet olunur ki bal arıları fermân-ı Bârî'ye imti'âlen bir ulu mîşe ağacınıñ ḡovuḡını kendülerine ḡoḡan ittiḡâzı ile orada bal i'mâline mübâşeret idüp ol lu'âb-ı pür-şifâ ve ol şarâb-ı şîrin-meze-i ḡayât-baḡşâyı ma'lûm olduğ üzere ezḡâr-ı ḡoş-büy ve şüküfehâ-yı ḡarâvet-nümâ-yı ḡüşâde-rüydan aḡz ile tehyi'e vü âmâde ḡılmış oldukları müseddesü's-şekl ü muşanna' zarf-ı bisyâr-ı müşemma' içre vaz' u ilḡâ ve 'âdetleri vech-ile zurûf-ı mezbûreyi leb-â-leb imlâ iderek emr-i i'mâli reside-i ḡâyet ḡılduḡdan soñra işbu şan'at-ı 'acibe-i muḡayyiretü'l-'uḡûlden bî-ḡaber ve dâ'imâ nüş yirine niş virmegi iş idinmiş bir ḡürûḡ-ı sitem-perver olan eşek arıları gelüp ḡonmaḡ ḡayâliyle "Zikr olınan balı [5a] biz i'mâl, ya'nî hengâm-ı şitâda ta'ayyüşden dolayı zarûrete dūḡâr olmamaḡ ve ol acı acı şovuklarda ağzımızuñ ḡatı bozulmamaḡ için ezḡâr-ı rengin ve reyâḡîn-i riyâz u besâtinden cem' itdük. Bu vechle zurûf-ı iḡtiyâḡı mâl-â-mâl eyledük." diyüş baş-ı muḡaddime-i

¹⁰ "Benim hediyem senin makamına layık deḡildir. Ancak Hz. Süleyman karıncanın armaḡanını kabul etmiştir."

nizâ' itdüklerinde bal arıları anlarıñ bu maķûle ġāşibâne hareketlerinden ġarâretlenüp "Sizüñ bal yapmaķ hüner-i mu'teber-i ġarâ'ib-e'lerinden behredâr olmadıġıñuz ma'lûm-ı şıġâr u kibâr iken emere-i şan'at ve 'uşâre-i nây-ı gelü-yı kâbiliyyetimüz olan balı biz yapmaduķ, dimege ne keyfiyyetle ictisâr idersiñüz? Bu mi'llü sevdâ-yı ġâm ve iddi'â-yı bî-encâmıdan ferâġat idüñ. Ve tatlılık ile varuñ işiñüze gidüñ ki sizlere bir kaçre bal virmemüz 'adimü'l-ihtimâldür." diyü irâ'e-i rüy-ı imtinâ' eylediler ise de dest-res-i tardı u difâ' olamaduķlarından beynlerinde nâ'ire-i nizâ' fetile-i şem'-i 'asel gibi iltimâ' bulacaġı zamân yaban arısı nümâyân olmaġla anı ġakem naşb idüp kaç'-ı nizâ' bâbında ġükmine muntazır-ı ittibâ' oldılar.

Ba'dehu mezkûr arı "Oġullar, ben işbu balıñ ġîn-i i'mâlinde ġâzır ve 'ayn-ı yakîn ile nâzır bulunmadıġım ecluden kimüñ da'vâsı şaġih ve kimüñ iddi'âsı kızb-ı şarîh olduġı 'indimde muġaķķaķ [5b] degüldür ki aña gör[e] ihķâķ-ı ġaķ ideyim. Böylece ġaķıķat-ı da'vâdan ġaberdâr olmaķsızın ġod-be-ġod faşl ü kaç'a ibtidâr olinsa şâyed ġaķ şâhibini bi'l-izrâr vebâle dūġâr olmaķ kâr-ı sezâvâr ve muvâfıķ-ı rızâ-yı dâñâ-yı nihân u âşikâr degüldür. Ammâ bu şübheyi def' ve bu nizâ'ı miyândan ref' için bir tırıķ-ı âġarı olup şöyle ki meydân-ı tecribeye el birligiyle iki desti vaz' olunarak birine siz ve öbürine dıġeriñüz girüp yeñiden bal yapmaġa ibtidâ ve bu vechle her ikiñüz ol kâr-ı müdde'âyı reside-i intihâ kılduķdan soñra vücûda gelen maġşûl-i nev-i'mâl münâza'un fih olan bala bi't-tatbıķ ġaķķ-ı şaġihüñ taġķıķ olunacaġı bî-reyb ü mirâdur." diyü tırıķ-ı merķümü irâ'e vü inbâ eyledükde bal arıları bu re'yi pesendide görerek bi't-tav' ve'r-rızâ âmâde-i icrâ oldılar.

Lâkin eşek arıları ellerinden iş gelmediginden desti bâzârlıġına girişemeyüp "Bu tırıķuñ her ne kadar ġaķķı zâhire ihrâc idecegi bî-irtiyâb ise de icrâsı vakte muġtâc idüğinden bir müddet daġı nefsimizi ittibâ'dan ictinâb iderüz." diyü kıl ü kâle dehen-güşâ olmalarıyla yaban arısı "Yâbâne söylemeyüñ ki işbu bal sizüñ emegiñüz ile ġuşûle gelmiş olmadıġından başka gelecegi daġı me'mûl olaydı böyle 'özr-i nâ-maķbûl serdiyle tırıķ-ı [6a] merķümdan inġirâf u 'udül itmez idiñüz. Artık ġaķ bunlarıñ yedinde idüġi âbâbit ü muġaķķaķ olduġundan şafâ-yı bâl ile taşarrufları için min ba'd müdâġhâle vü mümâna'at itmekden dest-keş-i ferâġ ve maġall-i cem'iyetlerinden dūr u irâġ olmañuz iķtizâ ider." diyü balı bal arılarına ġükm ile faşl-ı da'vâ ve kaç'-ı nizâ' u müdde'â eylemişdür.

El-kışşa: Hüner ü ma'rifetden dem urur çok bulunur ise de ehl ü erbâb idükleri iş başında bellü olacaġından tecrube vü imtiġânsız kimsenüñ ehliyyet ü kâbiliyyetine ġükm olunmamalıdır.

Li-nâzımıhi

Kârgâh-ı cihânda ehl-i hüner
iddi'âya gelince vâfir olur

Baķma her müdde'ı vü lâf-zene
Merd-i kâr iş başında zâhir olur

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde kitap telifi ilk matbaanın kurulmasından sonra bir müddet daha el yazmaları ile sürmüştür. Batı edebiyatı etkisinin görüldüğü 19. yüzyılda Osmanlı matbaalarında batı edebiyatından tercüme edilmiş kitaplar basılırken bazı Osmanlı müellifleri bu tür eserleri el ile yazıp çoğaltmıştır. Leipzig Üniversite Kütüphanesi Cod. Turc. 047 numarada kayıtlı yazma nüsha buna örnek olarak verilebilir. Bu yazma Hâfız İbrahim Edhem Efendi'nin Aisopos hikâyelerinin Türkçeye tercümesiyle meydana getirilmiş *Nevâdirü'l-emsâl* adlı eserini ihtiva etmektedir. Ali Ağa adlı bir esnafın oğlu olan Hâfız İbrahim Edhem Efendi 18 Zilhicce 1225'te (14 Ocak 1811) İstanbul'da doğdu. Küçük yaşta *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberleyip kâtiplik sanatını öğrendi. Vak'anüvîs Mehmed Es'ad Efendi'nin yanında kâtiplik yaptı. Anadolu kadıları sınıfına dâhil oldu. Asâkir-i şâhâne müşîrîliği tercüme odasında tercümanlık görevinde bulundu. *Nevâdirü'l-emsâl*'de yer alan şiirlerden onun Türk, Fars ve Arap dillerinde şiir yazma kudretine sahip bir şair olduğu anlaşılmaktadır. *Nevâdirü'l-emsâl*'in yazılış tarihi belli değildir. Müellif nüshasından çıkartılmış ikinci kopya olan mevcut nüsha 1259 Zilka'de (Kasım/Aralık 1843) tarihlidir. Bu yüzden *Nevâdirü'l-emsâl* 1259/1843 senesinde veya bundan kısa bir zaman önce yazılmış olmalıdır. Sultan Abdülmecid b. Sultan Mahmud'a sunulan *Nevâdirü'l-emsâl*'de doksan bir hikâyeye vardır. Bunlardan seksen dokuzu mensur, ikisi manzum biçimde tercüme edilmiştir. Hikâyeler; başlık, olay, kıssadan hisse ve manzume bölümlerinden oluşacak şekilde kompoze edilmiştir. Hâfız İbrahim Edhem Efendi dibacede münşiyâne üslûbu değil, çağının ifadeye dayalı yalın anlatımını tercih edeceğini belirtmektedir. Ancak *Nevâdirü'l-emsâl*'in dil ve üslûbu klasik dönem Osmanlı nesir dili özelliklerini yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arslan, Mehmet (07.04.2021). "AHSEN/HÂFİZ, Hâfız İbrahim Edhem Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahsen-hafiz-hafiz-ibrahim-edhem>
- İsen, Mustafa (06.04.2021). "Bağçe-i Safâ-endûz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/bagce-i-safa-enduz>
- Kavruk, Hasan ve Pala, İskender (1998). "Hikâye (Divan Edebiyatı)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 29, s. 491-493.
Ankara: TDV Yayınları.
- Kut, Turgut (05.04.2021). "Dârüttibâa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/daruttibaa>
- Mutçalı, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Oğraş, Rıza (2001). *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endûz'u*. Burdur: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Soydaş, Hakan (2019). "Türkçeye Çevrilen İlk Fabl Antolojisi Choix De Fables Traduite En Turk/Emsâl-i Güzîde",
Doğu Batı Düşünce Dergisi. Yıl 22, Sayı 88, Şubat, Mart, Nisan, s. 117-149.
- Sucu, Nurgül (2006). "Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı 19, s. 125-148.
- Tuman, Mehmet Nail (2001). *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. (haz.) Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Ünver, İsmail (2004). "Mesnevi (Türk Edebiyatı)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 29, s. 322-324. Ankara: TDV Yayınları.
- Yazıcı, Hüseyin (1998). "Hikâye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 17, s. 479-485. Ankara: TDV Yayınları.
- Yılmaz, Ziya (06.04.2021). "ESAD EFENDİ, Sahaflar Şeyhizâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/esad-efendi-sahaflar-seyhizade>